

Κάθε γνήσιο αντίτυπο υπογράφεται
από το μεταφραστή.

Ε. Π. Παπανούτσου

IMMANUEL KANT

ΔΟΚΙΜΙΑ

Εισαγωγή — μετάφραση — σχόλια

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ «ΔΩΔΩΝΗ» Ε. Κ. ΛΑΖΟΥ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 3 - ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 17—ΑΘΗΝΑ 1971

1. ΙΔΕΑ ΜΙΑΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΠΡΙΣΜΑ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΟ *

‘Οποιαδήποτε έννοια για την *ἐλευθερία* τῆς βούλησης κι’ ἂν σχηματίζει κανείς με πρόθεση μεταφυσική, [θὰ παραδεχτεῖ ὅτι] οἱ ἐκδηλώσεις της, οἱ ἀνθρώπινες πράξεις, διακαθορίζονται σύμφωνα με γενικούς φυσικούς νόμους, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο φυσικὸ δεδομένο. ‘Η ‘Ιστορία, ποὺ ἀσχολεῖται με τὴν ἀφήγηση αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων, ὅσο βαθιά κι’ ἂν εἶναι κρυμμένες οἱ αἰτίες τους, παρέχει λοιπὸν τὴν ἐλπίδα ὅτι, ἅμα θεωρεῖ στίς μεγάλες γραμμές του τὸ παιχνίδι τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης θέλησης, μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει μιὰ κανονικὴ πορεία της· καὶ ἔτσι ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ἀπάνω σὲ ξεχωριστὰ ὑποκείμενα δίνει τὴν ἐντύπωση τοῦ περίπλοκου καὶ τοῦ ἄτακτου, μπορεῖ ἀπάνω σὲ ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ θεωρηθεῖ σὰ μιὰ σταθερὰ προχωροῦσα, ἂν καὶ ἀργῇ ἐξέλιξη τῶν ἀρχικῶν καταβολῶν του. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ γάμοι, οἱ γεννήσεις ποὺ ἐπακολουθοῦν καὶ οἱ θάνατοι, ἐφόσον ἡ ἐλεύθερη βούληση τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἀπάνω τους τόσο μεγάλην ἐπίδραση, φαίνεται ὅτι δὲν ὑπόκεινται σὲ κανένα κανόνα ποὺ νὰ ἐπιτρέπει νὰ λογαριάζει κανεὶς ἀπὸ πρὶν τὸν ἀριθμὸ τους· καὶ ὁμως οἱ ἐτήσιοι [στατιστικοὶ] πίνακες ποὺ συντάσσονται γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ σὲ μεγάλες χώρες, ἀποδειχνουν ὅτι καὶ αὐτὰ γίνονται σύμφωνα με σταθεροὺς φυσικοὺς νόμους, ὅπως οἱ τόσο ἀσταθεῖς καιρικὲς μεταβολές, ποὺ μονωμένες δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ πρὶν νὰ καθορίσει πότε θὰ ἐπισυμβοῦν, ἀλλὰ στὸ σύνολό τους ἐνεργοῦν ἔτσι ὥστε ἡ αὔξηση τῶν φυτῶν, ἡ ροὴ τῶν χειμάρρων καὶ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα νὰ βρίσκονται πάντα σὲ ὁμοιόμορφο, ἀδιάκοπο δρόμο. Οἱ καθέκαστον ἄνθρωποι,

* Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδ. «*Berlinische Monatsschrift*» τευχ. Νοεμβ. 1784.

ἀκόμη καὶ ὁλόκληροι λαοί, λίγο στοχάζονται ὅτι, καθὼς ὁ καθένας ἀκολουθεῖ τὴ δική του πρόθεση σύμφωνα με τὴν ἀντίληψή του, συχνὰ μάλιστα ὁ ἓνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου, πορεύονται, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν, ἐκεῖ ὅπου κατευθύνει, νῆμα ὁδηγητικὸ, ἡ πρόθεση τῆς Φύσης ἢ ἄγνωστη σ’ αὐτοὺς, καὶ ἐργάζονται γιὰ τὴν πραγματοποίησή της, με ὅλο πού, ἂν τυχὸν τὴν ἤξεραν, πολὺ λίγο θὰ τοὺς ἐνοιαζε [νὰ τὴ βοηθήσουν νὰ γίνει].

Ἐπειδὴ γενικὰ οἱ ἄνθρωποι στίς προσπάθειές τους δὲν ἐνεργοῦν καθαρὰ ἐνστιγματικά, ὅπως τὰ ζῶα, οὔτε ὁμως καὶ κατὰ ἓνα συμφωνημένο πρόγραμμα σὰν λογικοὶ πολῖτες τοῦ κόσμου, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δυνατὴ γι’ αὐτοὺς μιὰ προγραμματισμένη ἱστορία (ὅπως περίπου τῶν μελισσῶν ἢ τῶν καστόρων). “Ὅταν κανεὶς βλέπει νὰ ξετυλίγονται ἀπάνω στὴ μεγάλη σκηνὴ τοῦ κόσμου οἱ πράξεις καὶ οἱ παραλείψεις τους καὶ διαπιστώνει ὅτι, με ὅλο πού ἐδῶ καὶ ἐκεῖ παρουσιάζεται στὰ ἐπιμέρους κάποια σοφία, ἐντούτοις ὅλα τελικὰ ἔχουν ὑφανθεῖ ἀπὸ μωρία, παιδιάστικη ματαιοδοξία, συχνὰ μάλιστα ἀπὸ παιδιάστικη βαναυσότητα καὶ μανία καταστροφῆς, ἔτσι πού στὸ τέλος δὲν ξέρει τί ἐννοια νὰ σχηματίζει γιὰ τὸ τόσο ὑπερφηανεύμενο γιὰ τὰ προτερήματά του γένος μας — δὲν μπορεῖ νὰ καταστείλει τὴ δυσαρέσκειά του. Πολλὰ πράγματα νὰ πληροφορηθεῖ ἀπὸ δῶ ὁ φιλόσοφος δὲν ἔχει, παρὰ μόνο, μιὰ πού στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὸ παιχνίδι τους, στίς γενικὲς γραμμές, δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ προϋποθέσει καμιὰ δική τους λογικὴ πρόθεση, νὰ ψάξει μήπως μπορέσει νὰ ἀνακαλύψει μέσα σ’ αὐτὴ τὴν παράλογη πορεία τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων μιὰ πρόθεση τῆς Φύσης, ἔτσι ὥστε με αὐτὴν ὡς βάση νὰ εἶναι δυνατὴ, γιὰ πλάσματα ποὺ ἐνεργοῦν χωρὶς τὸ δικό τους πρόγραμμα, μιὰ ‘Ιστορία [ἀναπτυσσόμενη] σύμφωνα με ὀρισμένο πρόγραμμα τῆς Φύσης. — Θὰ ἰδοῦμε ἂν θὰ σταθοῦμε τυχεροὶ νὰ βροῦμε τὸ νῆμα ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ μιὰ τέτοια ‘Ιστορία· ἔπειτα θὰ ἀναθέσουμε στὴ Φύση νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἄνθρωπο τὸν ἱκανὸ νὰ τὴ συλλάβει με αὐτὸ τὸν τρόπο. Ἐτσι γέννησε κάποτε ἓναν Kepler ποὺ κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητο ὑπόταξε σὲ ὀρισμένους νόμους τίς ἐκκεντρικὲς τροχιὰς τῶν πλανητῶν, καὶ ἓνα Newton ποὺ ἐξήγησε αὐτοὺς τοὺς νόμους ἀπὸ μιὰ γενικὴ φυσικὴν αἰτία.

Πρώτη Πρόταση: Όλες οι φυσικές καταβολές ενός πλάσματος προορίζονται να ξετυλιχτούν κάποτε με πληρότητα και σκοπιμότητα. Τοῦτο τὸ ἐπιβεβαιώνει σὲ ὅλα τὰ ζῶα ἡ ἐξωτερικὴ ὅπως καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἀναλυτικὴ παρατήρηση. Ἐνα ὄργανο ποὺ δὲν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ, μιὰ κατάρταξη ποὺ δὲν πετυχαίνει τὸ σκοπὸ της, εἶναι μιὰ ἀντίφαση μέσα στὴν τελολογικὴ θεωρία τῆς Φύσης. Γιατί, ὅταν ἀπομακρυνόμαστε ἀπ' αὐτὴ τὴ βασικὴ ἀρχή, τότε ἔχομε ὄχι μιὰ Φύση ὑποταγμένη σὲ νόμους, ἀλλὰ μιὰ Φύση ποὺ παίζει ἄσκοπα· καὶ ἡ ἀπελπιστικὴ τυχαιότητα μπαίνει στὴ θέση τοῦ ὀδηγητικοῦ νήματος τοῦ Λόγου.

Δεύτερη Πρόταση: Στὸν ἄνθρωπο (ποὺ εἶναι τὸ μόνο ἔλλογο πλάσμα τῆς Γῆς) οἱ φυσικὲς καταβολές ποὺ σκοπὸ ἔχουν νὰ τὸν κάνουν νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ Λόγο [=λογικὸ] του, προορίζονται νὰ ἐξελιχτοῦν τελειῶς μόνο μέσα στὸ γένος, ὄχι μέσα στὸ ἄτομο. Ὁ Λόγος μέσα σ' ἓνα πλάσμα εἶναι ἡ ικανότητα νὰ ἐπεκτείνει τοὺς κανόνες καὶ τὶς προθέσεις τῆς χρήσης ὅλων τῶν δυνάμεων του πολὺ πέρα ἀπὸ [τὸ σημεῖο ποὺ φτάνει] τὸ φυσικὸ ἐνστικτο, καὶ δὲν γνωρίζει ὅρια στὶς ἀπόπειρές του. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἐνεργεῖ ἐνστιγματικά· χρειάζεται δοκιμές, ἀσκηση καὶ διδασχὴ, γιὰ νὰ προχωρεῖ σιγά - σιγά ἀπὸ τὴ μιὰ βαθμίδα τῆς νόησης στὴν ἄλλη. Γιὰ τοῦτο κάθε ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε νὰ ζήσει μιὰν ὑπερβολικὰ μακρὰ ζωὴ, γιὰ νὰ μάθει πῶς νὰ χρησιμοποιεῖ τελειῶς ὅλες τὶς φυσικὲς του καταβολές· ἢ ἐὰν ἡ Φύση ἔχει ὀρίσει μικρὰ περιθώρια χρόνου στὴ ζωὴ του (ὅπως πραγματικὰ συμβαίνει), τότε χρειάζεται ἴσως [ἡ Φύση] μιὰν ἀπέραντη σειρὰ πλασμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα θὰ παραδίνει στὸ ἄλλο τὶς ἐπινοήσεις του, γιὰ νὰ προωθήσει ἐπιτέλους τὰ σπέρματά της μέσα στὸ γένος μας ἕως ἐκείνη τὴ βαθμίδα ἐξέλιξης ποὺ ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς στὶς προθέσεις της. Καὶ τοῦτο τὸ σημεῖο τοῦ χρόνου πρέπει τουλάχιστο στὴν ιδέα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ὁ στόχος τῶν ἐπιδιωξέων του, γιατί διαφορετικὰ θὰ ἔπρεπε οἱ φυσικὲς καταβολές κατὰ μεγάλο μέρος νὰ θεωροῦνται μάταιες καὶ ἄσκοπες· πράγμα ποὺ θὰ ἀνέτρεπε ὅλες τὶς πρακτικὲς [= ἠθικὲς] ἀρχές καὶ ἔτσι ἡ Φύση, ποὺ ἡ σοφία της πρέπει νὰ χρησιμεύει ὡς βασικὴ ἀρχὴ στὴν κρίση ὅλων

τῶν ἄλλων ἰδρυμάτων της, μόνο στὸν ἄνθρωπο θὰ ἔδινε τὴν ὑποψία ὅτι κάνει ἓνα παιδιάστικο παιχνίδι.

Τρίτη Πρόταση: Ἡ Φύση θέλησε : ὁ ἄνθρωπος νὰ παράγει ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ὅλα ὅσα ξεπερνοῦν τὴ μηχανικὴν ὀργάνωση τῆς ζωώδικης ὑπαρξῆς του καὶ σὲ καμιάν ἄλλη εὐδαιμονία ἢ τελειότητα νὰ παίρνει μέρος παρὰ μόνο σ' ἐκείνη ποὺ ὁ ἴδιος δίνει στὸν ἑαυτό του μὲ τὸ δικό του λογικὸ, ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ ἐνστικτο. Δηλαδή ἡ Φύση δὲν κάνει τίποτα περιττὸ καὶ δὲν εἶναι σπάταλη στὰ μέσα ποὺ μεταχειρίζεται γιὰ νὰ φτάνει στοὺς σκοπούς της. Ἀφοῦ ἔδωσε στὸν ἄνθρωπο Λόγο καὶ ἐλευθερίαν τῆς βούλησης ποὺ θεμελιώνεται ἀπάνω σ' αὐτόν, μὲ τοῦτο δείχνει ἤδη καθαρὰ ποιά ἦτανε στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ πρόθεσή της. Σημαίνει δηλαδή ὅτι δὲν θὰ ὀδηγεῖται ἀπὸ ἐνστικτο οὔτε θὰ ικανοποιεῖ τις ἀνάγκες του καὶ θὰ διδάσκεται μὲ ἐπίκτητη γνῶση· ἀλλὰ ὅλα θὰ τὰ παράγει ἀπὸ μέσα του. Ἡ ἐξεύρεση τῶν μέσων γιὰ τὴ διατροφή, τὸ ντύσιμο, τὴν ἐξωτερικὴν του ἀσφάλεια καὶ ἄμυνα (γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς δὲν τοῦ ἔδωσε οὔτε τὰ κέρατα τοῦ ταύρου, οὔτε τὰ νύχια τοῦ λιονταριοῦ, οὔτε τὰ δόντια τοῦ σκύλου, ἀλλὰ μόνο χέρια), κάθε διασκέδαση, ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει εὐχάριστη τὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ ἡ νόησή του καὶ ἡ ἐξυπνάδα του καὶ αὐτὴ ἡ καλοσύνη τῆς βούλησής του πρέπει νὰ εἶναι δικό του ἐντελῶς ἔργο. Ἡ Φύση δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐδῶ ἔκανε τὶς πολὺ μεγάλες οἰκονομίες της καὶ ἔκοψε τὴ ζωικὴ της κατασκευὴ ἴσα - ἴσα καὶ μὲ ἀκρίβεια ἀπάνω στὰ μέτρα τῶν πιὸ μεγάλων ἀναγκῶν μιᾶς ὑπαρξῆς στὶς ἀπαρχές της, σὰ νὰ ἤθελε : ὁ ἄνθρωπος, ἅμα ἀνεβαίνει ἀπὸ τὴν πιὸ μεγάλην βαρβαρότητα στὴν πιὸ μεγάλη ἐπιδειξιότητα, στὴν ἐσωτερικὴ τελειότητα τοῦ λογισμοῦ καὶ μέσον αὐτοῦ (ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἀπάνω στὴ γῆ) στὴν εὐδαιμονία, τὴν τιμὴ γιὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο νὰ τὴν ἔχει ἐντελῶς μόνος του καὶ μόνο στὸν ἑαυτό του νὰ χρωστάει αὐτὴ τὴν πρόοδο· σὰ νὰ ἔχει θεμελιώσει τὸ ἔργο τοῦτο περισσότερο στὴν ἔλλογην αὐτοῦ τοῦ ἄνθρωπου παρὰ στὴν καλοπέραση. Γιατί σ' αὐτὸ τὸ δρόμο τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων ὑπάρχει ἓνα ὁλόκληρο στράτευμα ἀπὸ δυσκολίες καὶ μόχθους ποὺ περιμένουν τὸν ἄνθρωπο. Φαίνεται

ὅμως ὅτι ἡ Φύση καθόλου δὲν ἐνδιαφέρθηκε γιὰ νὰ ζεῖ ὁ ἄνθρωπος καλὰ· παρὰ μόνο γιὰ νὰ δουλεύει καὶ νὰ προκόβει σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε μὲ τὴ διαγωγή του νὰ κάνει τὸν ἑαυτὸ του ἄξιο τῆς ζωῆς καὶ τῆς καλοπέρασης. Πάντως παραμένει σὰν κάτι τὸ παράξενο τοῦτο : ὅτι οἱ παλαιότερες γενεὲς φαίνεται πὼς δούλεψαν ἐπίμονα γιὰ τὸ χατῆρι τῶν νεώτερων, δηλαδὴ γιὰ νὰ τοὺς ἐτοιμάσουν ἓνα σκαλοπάτι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαν αὐτὲς νὰ φέρουν ὑψηλότερα τὸ οἰκοδόμημα ποὺ ἡ Φύση ἔχει τὴν πρόθεση νὰ χτίσει· καθὼς καὶ ὅτι μόνο οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἔχουν τὸ εὐτύχημα νὰ κατοικήσουν μέσα στὸ οἰκοδόμημα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐργάστηκε μιὰ μακρὰ σειρὰ προγόνων τους (βέβαια χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἡ πρόθεσή τους), δίχως ὅμως οἱ ἴδιοι νὰ μπορούν νὰ λάβουν μέρος στὴν εὐτυχία ποὺ παρασκεύασαν. "Ὅσο κι' ἂν εἶναι τοῦτο αἰνιγματικό, εἶναι ἄλλο τόσο καὶ ἀναγκαστὸ ἅμα παραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἓνα εἶδος ζώων ἔχει Λόγο καὶ ὡς τάξῃ ἔλλογων ὄντων, ποὺ ὅλα πεθαίνουν ἀλλὰ τὸ γένος τους εἶναι ἀθάνατο, ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀναπτύξει στὴν ἐντέλεια τὶς [φυσικὰς] καταβολές του.

Τέταρτη Πρόταση : Τὸ μέσον ποὺ μεταχειρίζεται ἡ Φύση, γιὰ νὰ προκαλεῖ τὴν ἐξέλιξη ὅλων τῶν καταβολῶν της, εἶναι ὁ ἀνταγωνισμὸς τους μέσα στὴν κοινωνία, ἐνόσω αὐτὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς γίνεται γι' αὐτὴν [τὴν κοινωνία] στὸ τέλος αἰτία μιᾶς ἐννομης τάξης. Μὲ ἀνταγωνισμὸ ἐννοῶ ἐδῶ τὴν ἀντικοινωνικὴ κοινωνικὴ φύσιν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὴν τάση τους νὰ ζοῦν μέσα σὲ μιὰ κοινωνία, τάση ὅμως ποὺ συνδέεται μὲ μιὰν ἔμμονη ἀντίσταση ποὺ διαρκῶς ἀπειλεῖ νὰ διαλύσει αὐτὴ τὴν κοινωνία. Γι' αὐτὲς τὶς τάσεις ὁλοφάνερα ὑπάρχει μιὰ [φυσικὴ] καταβολὴ μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση. "Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν κλίση νὰ ζεῖ μαζὶ μὲ ἄλλους, γιὰτὶ μέσα σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του περισσότερο ἄνθρωπο, ἐξελίσσει δηλαδὴ τὶς φυσικὰς του καταβολές. "Ἐχει ὅμως καὶ μιὰ δυνατὴ ὁρμὴ νὰ ἀπομονώνεται, γιὰτὶ μέσα του ταυτόχρονα συναντᾷ τὴν ἀντικοινωνικὴ ιδιότητα ὅλα νὰ θέλει νὰ τὰ κάνει κατὰ τὴ δική του ἀντίληψη, καὶ γιὰ τοῦτο περιμένει ἀπὸ παντοῦ ἀντίσταση, ὅπως ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του ξέρει ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει τὴν

κλίση νὰ ἀντιστέκεται στοὺς ἄλλους. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀντίσταση, ποὺ ξυπνάει ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἀναγκάζει νὰ ὑπερνικᾷ τὴν τάση του πρὸς τὴν ὀκνηρία καὶ σπρωγμένος ἀπὸ φιλοτιμία, φιλοπρωτία ἢ φιλοχρηματία νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στοὺς συνανθρώπους του, ποὺ βέβαια δὲν τοὺς ἀνέχετα, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς αὐτούς. Τότε γίνονται πλὴ τὰ πρῶτα ἀληθινὰ βήματα ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα πρὸς τὸν πολιτισμὸ, ποὺ κυρίως ἔγκειται στὴν κοινωνικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἐξελίσσονται λίγο - λίγο ὅλα τὰ ταλέντα, μορφώνεται τὸ γοῦστο καὶ γίνεται μὲ συνεχὴ διαφωτισμὸ ἡ ἀρχὴ γιὰ τὴ θεμελίωση ἐνὸς λογισμοῦ ποὺ μπορεῖ μὲ τὸν καιρὸ τὴ φυσικὴ καταβολὴ γιὰ ἠθικὰς διακρίσεις νὰ μετατρέψῃ σὲ ὀρισμένες πρακτικὰς [= ἠθικὰς] ἀρχές, καὶ ἔτσι τέλος νὰ μεταβάλῃ σὲ ἠθικὴν ὁλότητα μιὰ κοινωνικὴ συμβίωση ποὺ ἔχει συντελεσθεῖ μὲ παθολογικὰ [= συναισθηματικὰ] μέσα ἐξαναγκασμοῦ. Χωρὶς ἐκεῖνες, τὶς καθ' ἑαυτὰς βέβαια καθόλου ἀξιαγάπητες ιδιότητες τῆς ἀκοινωνησίας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πηγάζει ἡ ἀντίσταση ποὺ κατ' ἀνάγκη συναντᾷ ὁ καθένας μὲ τὶς ἐγωιστικὰς ἀξιώσεις του, ὅλα τὰ ταλέντα θὰ ἔμεναν αἰώνια κλεισμένα στὰ σπέρματά τους, ἂν ἡ ζωὴ εἶχε τὸν τύπο τοῦ ἀρχαδικοῦ ποιμενικοῦ εἰδύλλiou καὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν μέσα σὲ τέλειαν ὁμόνοια, ἐπάρκεια καὶ ἀμοιβαίαν ἀγάπην· ἀγαθοὶ σὰν τὰ πρόβατα ποὺ βόσκουν, δὲν θὰ ἔδιναν τότε στὴν ὑπαρξὴ τους μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ κείνην ποὺ ἔχουν τὰ κατοικίδια ζῶα τους καὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ γεμίσουν τὴν κενότητα τῆς δημιουργίας ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ ποὺ ὄφειλε νὰ ἔχει ὡς ἔλλογῃ Φύση. "Ἀς εὐγνωμονοῦμε λοιπὸν τὴ Φύση ποὺ μᾶς ἔπλασε ἀσυνεννόητους, ματαιόδοξους καὶ ἐριστικούς, ἀδιάκοπα διψαλέους γιὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἢ καὶ γιὰ κυριαρχία! Χωρὶς αὐτὲς τὶς ιδιότητες ὅλες οἱ ἐξαιρετικὲς καταβολές ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὴν ἀνθρωπότητα, θὰ ἔμεναν βυθισμένες σὲ αἰώνιο λήθαργο, ἀνεξέλικτες. "Ὁ ἄνθρωπος θέλει ὁμόνοια· ἀλλὰ ἡ Φύση ξέρει καλύτερα τί εἶναι καλὸ γιὰ τὸ γένος του : αὐτὴ θέλει τὴ διένεξιν. "Ἐκεῖνος θέλει νὰ ζεῖ ἄνετα καὶ εὐχάριστα· ἡ Φύση ὅμως θέλει τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ νὰ πετάει ἀπὸ πάνω του τὴ μαλθακότητα καὶ τὴν ἀδρανὴ ἐπάρκεια καὶ νὰ ὀρμάει στὴν ἐργασία καὶ στὶς δυσκολίες, γιὰ νὰ βρῖσκει τὰ μέσα ποὺ θὰ τὸν

βοηθήσουν να γλυτώσει έξυπνα απ' αυτές. Τα φυσικά κίνητρα προς αυτές τις διαθέσεις, οι πηγές της άκοινωνησίας και της γενικής αντίστασης, από τις οποίες τόσα δεινά αναβλύζουν, οι οποίες όμως πάλι παρορμούν τον άνθρωπο να εντείνει διαρκώς τις δυνάμεις του και με αυτό τον τρόπο να εξελίσσει περισσότερο τις φυσικές του καταβολές, μαρτυρούν την τάξη ενός σοφού δημιουργού — και όχι το χέρι τάχα ενός πονηρού πνεύματος που χώθηκε μέσα στην εξάίσια δημιουργία του ή τη χάλασε από φθόνο.

Π έ μ π τ η Π ρ ό τ α σ η : Το μέγιστο πρόβλημα για το ανθρώπινο γένος που η Φύση αναγκάζει τον άνθρωπο να το λύσει, είναι το πώς θα φτιάσει σε μια κοινωνία πολιτών που θ' άπονέμει γενικά το δίκαιο. Άφου μόνο στην κοινωνία, και μάλιστα σ' εκείνη την κοινωνία που έχει την πιο μεγάλη έλευθερία, μαζί κ' ένα γενικόν ανταγωνισμό των μελών της, αλλά και τον ακριβέστερο καθορισμό και την εξασφάλιση των ορίων αυτής της έλευθερίας, ώστε να μπορεί να συνυπάρχει με την έλευθερία άλλων· άφου λοιπόν μόνο σ' αυτή την κοινωνία μπορεί να πραγματοποιηθεί ή πιο ύψηλή πρόθεση της Φύσης, στη σφαίρα της ανθρωπότητας, δηλαδή ή εξέλιξη όλων των καταβολών της — ή Φύση επίσης θέλει ή ίδια να δίνει στον έαυτό της αυτόν όπως και όλους τους σκοπούς του προγράμματός της· άρα μια κοινωνία, όπου ή έλευθερία υπό νόμους έξω τερικούς, στον κατά το δυνατόν μέγιστο βαθμό, βρίσκεται ένωμένη με άκατανίκητη δύναμη, δηλαδή ένα τελείως δίκαιο πολίτευμα πρέπει να είναι ή ύψιστη επιδίωξη της Φύσης για το ανθρώπινο γένος, γιατί ή Φύση μόνο με τη λύση αυτού του προβλήματος, την επίτευξη αυτού του σκοπού, μπορεί να πραγματοποιήσει σε ό,τι άφορά το γένος μας όλες τις άλλες προθέσεις της. Να μπει σ' αυτή την κατάσταση του άναγκασμού αναγκάζει τον άνθρωπο, που άλλιώς τόσο πολύ ποθεί την άδέσμευτη έλευθερία, ή άνάγκη· και μάλιστα ή μεγαλύτερη απ' όλες, δηλαδή ή έξης : όποιοι κι' αν είναι οι άνθρωποι που έρχονται σε συγχρωτισμό μεταξύ τους, οι κλίσεις τους το επιβάλλουν να μη μπορούν να ζήσουν πολύν καιρό ό ένας κοντά στον άλλο άμα έχουν άγρια [= άπεριόριστη] έλευθερία. Μόνο σ' ένα τέτιο συγκρότημα, σαν εκείνο που είναι ή συνένωση των πολιτών, ακριβώς

οί ίδιες κλίσεις εκδηλώνονται με τον καλύτερο τρόπο : όπως τα δέντρα μέσα σ' ένα δάσος που, ακριβώς έπειδή το καθένα προσπαθεί να πάρει από τα άλλα άέρα και ήλιο, αναγκάζονται άμοιβαία να άναζητούν και τα δύο αυτά πράγματα πάνω από την κορυφή τους και με αυτό τον τρόπο άποκτούν μιάν ώραία ζια αύξηση· ενώ αντίθετα εκείνα που ζώντας έλεύθερα και χωρισμένα το ένα από το άλλο απλώνουν τα κλαδιά τους όπως τους άρέσει, μεγαλώνουν άνάπηρα, λοξά και στραβά. Κάθε πολιτισμός και τέχνη που στολίζει την ανθρωπότητα, ή ώραιότατη κοινωνική τάξη είναι καρποί της άκοινωνησίας που από τον ίδιο τον έαυτό της εξαναγκάζεται να άυτοπειθαρχηθεί και έτσι με τέχνη, από πίεση βγαλμένη, να άναπτύξει έντελώς τα σπέρματα της Φύσης.

Έ κ τ η Π ρ ό τ α σ η : Το πρόβλημα τουτο είναι το πιο δύσκολο και συνάμα εκείνο που θα λυθεί άργότερα απ' όλα από το ανθρώπινο γένος. Η δυσκολία που και μόνο ή ιδέα αυτού του θέματος θέτει ήδη μπροστά στα μάτια μας, είναι ή έξης : ό άνθρωπος είναι ένα ζώο που, όταν ζει μαζί με άλλα του είδους του, χρειάζεται να κρύο. Γιατί σίγουρα κακομεταχειρίζεται την έλευθερία του άπέναντι στους όμοίους του· και με όλο που ως έλλογο πλάσμα επιθυμεί ένα νόμο που να βάζει περιορισμούς στην έλευθερία όλων, έντούτοις τον παρασύρει ή έγωιστική ζωώδikh κλίση όπου μπορεί να έξαιρεί τον έαυτό του. Χρειάζεται λοιπόν έναν κύριο που να σπάξει τη βούλησή του και να τον άναγκάζει να υπακούει σε μια γενικά έγκυρη βούληση, όπου ό καθένας μπορεί να είναι έλεύθερος. Άπό που όμως να πάρει αυτό τον κύριο ; Άπό που άλλου, παρά από το ανθρώπινο γένος. Άλλά και αυτό θα είναι επίσης ένα ζώο που θα έχει άνάγκη από κύριο. Ό,τι και να κάνει λοιπόν, δέν είναι δυνατόν να βρει μια κεφαλή της δημόσιας δικαιοσύνης, που να είναι και ή ίδια δίκαιη, είτε σ' ένα μόνο πρόσωπο την άναζητήσει, είτε σε έναν όμιλο πολλών διαλεγμένων για το σκοπό αυτό προσώπων. Γιατί καθένας απ' αυτούς θα κακομεταχειρίζεται την έλευθερία του άμα δέν έχει κανέναν από πάνω του που ν' άσκει σ' αυτόν βία σύμφωνα με τους νόμους. Η άνώτατη κορυφή θα έπρεπε να είναι για τον ίδιο τον έαυτό της δίκαιη και συνάμα άνθρωπος.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ θέμα εἶναι τὸ δυσκολώτερο ἀπ' ὅλα· ἴσως μάλιστα νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ τέλεια λύση τοῦ ἀπὸ τόσο στραβὸ ξύλου, ὅπως εἶναι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει γίνει ὁ ἄνθρωπος, δὲν μπορεῖ νὰ κατασκευαστεῖ τίποτα ἐντελῶς ἴσιο. Μόνο νὰ προσεγγίσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα μᾶς ἔχει ἀπὸ τὴ Φύση ὀριστεῖ¹. "Οτι ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ τελευταῖα ποὺ θὰ πραγματοποιηθεῖ, συνάγεται καὶ ἀπὸ τοῦτον ἐδῶ τὸ λόγο, ἐκτὸς ἀπ' ὅσους ἀναφέραμε : ἀπαιτεῖ ὀρθὲς ἔννοιες γιὰ τὴ φύση ἐνὸς δυνατοῦ (möglichen) πολιτευματος, μεγάλη καὶ διαμέσου πολλῶν περιόδων τοῦ κόσμου ἀσκημένη πείρα, καὶ πάνω ἀπ' αὐτὰ μιὰ θέληση ἀγαθὴ προετοιμασμένη νὰ παραδεχτεῖ τοῦτο τὸ πολίτευμα, δηλαδὴ τρία πράγματα ποὺ παραπολὺ δύσκολα, κί' ἂν τοῦτο γίνει, παραπολὺ ἄργα καὶ ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς μάταιες δοκιμὰς μποροῦν νὰ βρεθοῦν μαζί.

Ἑβδομὴ Πρόταση : Τὸ πρόβλημα νὰ ἰδρυθεῖ ἓνα τέλειο πολίτευμα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πρόβλημα μῖς ἐννομῆς μεταξὺ κρατῶν σχέσης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ χωρὶς νὰ λυθεῖ καὶ τοῦτο τὸ δεύτερο. Τί ὠφελεῖ νὰ ἐργαστεῖ κανεὶς [γιὰ νὰ ἰδρυθεῖ] ἓνα ἔννομο πολίτευμα μεταξὺ καθεκάστων ἀνθρώπων, δηλαδὴ γιὰ τὴ σύνταξη ἐνὸς συλλογικοῦ ὄντος ; Ἡ ἴδια ἀκοινωνησία, ποὺ ὁδήγησε τοὺς ἀνθρώπους σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, εἶναι πάλι ἡ αἰτία τὸ κάθε συλλογικὸ ὄν στὶς ἐξωτερικὲς του σχέσεις, δηλαδὴ ὡς κράτος σχετιζόμενο μὲ ἄλλα κράτη, νὰ βρίσκειται σὲ ἀδέσμευτην ἐλευθερίᾳ, καὶ ἐπομένως τὸ ἓνα νὰ περιμένει ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀκριβῶς τὰ δεινὰ ποὺ βασάνιζαν τοὺς καθεκάστων ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ μποῦν σὲ ἓνα ἔννομο πολιτικὸ καθεστῶς. Ἡ Φύση λοιπὸν μεταχειρίζεται τὴν ἀσυνεννοησία τῶν ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ τῶν μεγάλων κοινωνιῶν καὶ τῶν κρατικῶν σωμάτων τοῦ

1. (Ἰ πο σ. τοῦ Συ γ γ ρ.). Ὁ ρόλος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ πολλὴ τέχνη. Τί γίνεται μὲ τοὺς κατοίκους ἄλλων πλανητῶν καὶ πῶς εἶναι καμωμένη ἡ φύση τους, δὲν ξέρομε· ἂν ὅμως τὰ βγάλομε καλὰ πέρα στὸ ἔργο τοῦτο ποὺ μᾶς ἔχει ἀναθέσει ἡ Φύση, μπορούμε νὰ καμαρώνομε ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ διεκδικήσουμε ὅχι μικρὴ θέση ἀνάμεσα στοὺς γειτόνους μας μέσα στὸ οἰκοδόμημα τοῦ κόσμου. Σ' αὐτοὺς ἴσως νὰ μπορεῖ τὸ κάθε ἄτομο νὰ ἐπιτύχει τὸν προορισμὸ του μέσα στὰ πλαίσια τῆς ζωῆς του. Σὲ μᾶς τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ· μόνο τὸ ἀνθρώπινο γένος μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτὴ τὴν ἐλπίδα.

τύπου αὐτῶν τῶν πλασμάτων, πάλι σὰν ἓνα μέσον γιὰ νὰ βρεῖ μέσα στὸν ἀναπόφευκτο ἀνταγωνισμό τοὺς μιὰ κατὰστασις ἡσυχίας καὶ ἀσφάλειας· δηλαδὴ διαμέσου τῶν πολέμων, τῶν πολεμικῶν ἐξοπλισμῶν ποὺ διαρκῶς ἐντείνονται καὶ ποτὲ δὲν χαλαρώνονται, διαμέσου τῶν στερήσεων ποὺ ἀπ' αὐτὸ τὸ λόγο αἰσθάνεται κάθε κράτος ἀκόμη καὶ στὴν περίοδο τῆς εἰρήνης, ὁδηγεῖ [τὰ κράτη] σὲ ἀτελεῖς στὴν ἀρχὴ ἀπόπειρες, ἐπιτέλους ὅμως ὕστερ' ἀπὸ πολλὰς ἐρημώσεις, ἀναστατώσεις καὶ μάλιστα ἔπειτα ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἐσωτερικὴν ἐξάντληση τῶν δυνάμεων τοὺς πρὸς αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς εἶχε πεῖ τὸ λογικὸ ἀκόμη καὶ δίχως τόσες πολλὰς θλιβερὰς ἐμπειρίες, δηλαδὴ : νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ χωρὶς νόμους κατὰστασις τῶν ἀγρίων καὶ νὰ συνασπισθοῦν σὲ μιὰ κοινωνία ἐθνῶν, ὅπου κάθε κράτος, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ μικρό, θὰ μπορεῖ νὰ περιμένει τὴν ἀσφάλεια καὶ τὸ δίκιο τοῦ ὅχι ἀπὸ τὴ δική του ἰσχὺ ἢ ἀπὸ τὴ δική του δικαιοκρασία, ἀλλὰ μόνο ἀπ' αὐτὴ τὴ μεγάλη κοινωνία τῶν ἐθνῶν (τὸ κοινὸ τῶν Ἀμφικτυόνων), ἀπὸ μιὰ συλλογικὴ δύναμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόφαση ποὺ θὰ παίρνει σύμφωνα μὲ νόμους ἢ συλλογικὴ βούλησίν της. "Ὅσο οὐτοπικὴ κί' ἂν φαίνεται πῶς εἶναι μιὰ τέτοια ἰδέα καὶ ὅσο κί' ἂν εἶναι κανεὶς ἔτοιμος, ὅταν τὴν ἀκούει ἀπὸ ἓναν Abbé de Saint Pierre* ἢ Rousseau, νὰ τὴν περιγελάσει (ἴσως γιὰτὶ οἱ σοφοὶ αὐτοὶ ἔβλεπαν παραπολὺ κοντὰ τὴν πραγματοποίησίν της), ἡ λύση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη διέξοδος ἀπὸ τὶς στενοχωρίες, στὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοβυθίζονται καὶ οἱ ὁποῖες θὰ ἐξαναγκάσουν τὰ κράτη (μὲ ὅλο ποὺ τοὺς ἔρχεται πολὺ βαρὺ) νὰ ἀποφασίσουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ ἐξαναγκάστηκε μὲ ἴση δυσἀρέσκεια ν' ἀποδεχτεῖ καὶ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, δηλαδὴ : νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν κτηνῶδη ἐλευθερίαν του καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν σὲ μιὰν ἔννομη τάξιν. Ἐπομένως ὅλοι οἱ πόλεμοι εἶναι ἰσάριθμοι ἀπόπειρες (ὅχι βέβαια κατὰ τὴν πρόθεσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὀρισμένως κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς Φύσεως) νὰ δημιουργήσουν νέες σχέσεις τῶν κρατῶν μεταξὺ τοὺς

* (Ἰ πο σ. τοῦ Μεταφρ.) Abbé Charles - Irenée Castel de Saint Pierre (1658 - 1743) «Projet de paix perpétuelle» 1713, Utrecht. J. J. Rousseau «Extrait du projet paix perpétuelle de M. l'Abbé de St. Pierre» 1760.

και με την καταστροφή, η τουλάχιστο με το κομματάσιμα όλων, να σχηματίσουν νέα σώματα που κι' αυτά πάλι δεν θα μπορέσουν, είτε καθ' ένα είτε τα μὲν κοντά στα δέ, να διατηρηθούν και έτσι θα χρειαστεί να υποφέρουν νέες, όμοιες επαναστάσεις· έως ότου επιτέλους, ενμέρει με την καλύτερη σύνταξη της πολιτείας· εξω-τερικά, ενμέρει με μιὰ συλλογική συνεννόηση και νομοθεσία· εξω-τερικά, δημιουργηθεί ένα καθεστώς που, όμοιο με ένα συλλογικό πολιτικό όν, θα μπορεί να συντηρεί τὸν εαυτό του όπως ένα αὐ-τόματο.

Εἴτε υποθέσουμε ότι πρέπει να περιμένουμε ἀπὸ μιὰν ἐπι-κορύρειου τύπου συνδρομή ποιητικῶν αἰτίων να δοκιμάσουν τὰ κράτη με την τυχαία τους σύγκρουση (όπως τὰ μικρὰ μόρια τῆς ὕλης) κάθε λογῆς σχηματισμούς που πάλι με νέα κρούση θα καταστρέφονται, έως ότου τέλος ή τύχη τὸ φέρει να βρεθεῖ ένας τέτοιος σχηματισμός που μπορεί να διατηρεῖται με τὴ μορφή που ἔχει (εὐτυχῆς σύμπτωση που βέβαια δύσκολα κάποτε θα συμβεῖ !). εἴτε, με περισσότερες πιθανότητες εὐστοχίας, δεχτοῦμε ότι ή Φύση ἀκολουθεῖ ἐδῶ μιὰ κανονική πορεία για να ὀδηγήσει βα-θμιαῖα τὸ γένος μας ἀπὸ τὴν κατώτερη στάθμη τῆς ζωῶδικης ὑπαρξῆς έως τὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἀνθρωπότητας, και μάλι-στα με μιὰ τέχνη δική της, μολονότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι που πιέ-ζεται να τὴν ἐφαρμόσει, και ἐξελίσσει [ή Φύση] μέσα σ' αὐτὴ τὴ φαινομενικά ἄγρια κατάσταση ἐντελῶς κανονικά ἐκεῖνες τὶς ἀρχι-κὲς καταβολές· εἴτε πάλι προτιμήσαμε τὴν ὑπόθεση ότι ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς δράσεις και ἀντιδράσεις τίποτα γενικά δεν πρόκειται να βγεῖ, τουλάχιστο τίποτα τὸ ἔξυπνο, ἀντίθετα μάλιστα ὅλα θα μείνουν ὅπως ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν, και ἐπομένως τίποτα δεν μπορούμε να εἰποῦμε ἀπὸ πρὶν, γιατί δεν ἀποκλείεται αὐτὴ ή διένεξη, που εἶναι τόσο φυσική στὸ γένος μας, να φέρει στὸ τέλος για μᾶς, ἀκόμη και μέσα σὲ ένα τόσο πολιτισμένο καθεστώς, μιὰ κόλαση ἀπὸ δεινὰ που ἴσως με μιὰ βάρβαρη ἐρήμωση να ἐξολοθρέψουν πάλι τοῦτο τὸ καθεστώς και ὅλες τὶς προόδους που ἔχουν γίνει ὡς τώρα στὸν πολιτισμὸ (τὸ πεπρωμένο τοῦτο δεν φαίνεται εὐλόγο με τὴν κυριαρχία τῆς τυφλῆς τύχης, με τὴν ὁποία στὴν πραγματι-κότητα ταυτίζεται ή δίχως νόμους ἐλευθερία, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσει κανεῖς ὅτι κάτω ἀπ' αὐτὴν ὑπάρχει μυστικά ένα σοφὰ δεμένο

νῆμα τῆς Φύσης !) — ὅπως και να ἔχει τὸ πράγμα, στὸ βάθος τὸ ζήτημα εἶναι περίπου τοῦτο : ἂν εἶναι λογικὸ να δεχτοῦμε τὴ σ κ ο π ι μ ὅ τ η τ α τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Φύσης στὰ μέρη του και τὸ ἄ σ κ ο π ο στὸ σύνολό του. "Ο,τι ἔκανε ή ἄσκησις κατὰ-σταση τῶν ἀγρίων, που καθυστέρωσε δηλαδή τὴν ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν καταβολῶν μέσα στὸ γένος μας, ἀλλὰ στὸ τέλος ἀπὸ τὰ δεινὰ που σώριαζε ἀνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους να βγοῦν ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση και να συνταχθοῦν σὲ μιὰ πολιτεία [με νόμους], ὅπου ὅλα ἐκεῖνα τὰ σπέρματα μποροῦν να ἐξελιχθοῦν, αὐτὸ κάνει ἐπίσης και ή βάρβαρη ἐλευθερία τῶν ἡδὴ πολιτισμένων κρατῶν, δηλαδή : με τὴ χρησιμοποίηση ὅλων τῶν δυνάμεων τῶν συλλογι-κῶν ὄντων για πολεμικούς ἐξοπλισμούς τῶν μὲν ἐναντίον τῶν δέ, με τὶς ἐρημώσεις που φέρνει ὁ πόλεμος, ἀκόμη περισσότερο με τὸν ἀναγκασμὸ να διατηρεῖ [τὸ κάθε κράτος] τὸν εαυτό του πάντοτε ἔτοιμο για πόλεμο, ἐμποδίζεται βέβαια ή τέλεια ἐξέλιξη τῶν φυσικῶν καταβολῶν στὴν πρόοδό της, ἀλλὰ πάλι τὰ δεινὰ που προκαλοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, φέρνουν ἀναγκαστικά τὴ σωτήριαν ἀντίδραση πολλῶν μαζι κρατῶν, τὴ βγαλμένη ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τους, για να βροῦν ένα νόμο ἰσορροπίας και μιὰ συλλογική ἰσχὺ που να δώσει σ' αὐτὸ τὸ νόμο ἐπιβολή, και ἔτσι να εἰσαγάγουν ένα κοσμοπολιτικὸ καθεστὼς δημόσιας κρατικῆς ἀσφά-λειας, που δεν εἶναι χωρὶς κ ι ν δ ὦ ν ο υ ς, ὥστε να μὴν ἀπο-κοιμηθοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητας, ὅμως δεν εἶναι ἐπίσης και χωρὶς μιὰν ἀρχή ἰ σ ὅ τ η τ α ς τῆς ἀμοιβαίας δ ρ ᾶ σ η ς και ἂ ν τ ῖ δ ρ α σ η ς, για να μὴ καταστρέφονται τὰ κράτη πολε-μώντας μεταξύ τους. Πρὶν γίνει τοῦτο τὸ τελευταῖο βῆμα (δηλαδή ή ἔνωση τῶν κρατῶν), ἐπομένως περίπου μόνο στὰ μέσα τοῦ σχηματισμοῦ της, ή ἀνθρώπινη φύση ὑποφέρει τὰ χειρότερα δεινὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἀπατηλὴ ἐπίφαση ἐξωτερικῆς εὐημερίας· και ὁ Rousseau δεν εἶχε τόσο ἄδικο ὅταν προτιμοῦσε τὴν κατάσταση τῶν ἀγρίων, [ἀφοῦ εἶναι προτιμότερη] ἐνόσω κανεῖς παραμερίζει αὐτὸ τὸ τελευταῖο σκαλοπάτι που ἔχει ἀκόμη ν' ἀνβεβῇ τὸ γένος μας. Εἴμαστε σὲ μεγάλο βαθμὸ καλλιεργημένοι με τὴν Τέχνη και τὴν Ἐπιστήμη. Εἴμαστε π ο λ ι τ ι σ μ ῆ ν ο ι κατὰ κόρον σὲ κάθε λογῆς τρόπους κοινωνικῆς εὐγένειας και εὐπρέπειας ! Ἀλλὰ μᾶς λείπουν ἀκόμη πολλὰ για να θεωρηθοῦμε και ή θ ι κ ο π ο ι η-

μένον. Γιατί ἡ ἰδέα τῆς ἠθικότητας ἀνήκει βέβαια στὸν ἐσω-
τερικὸ πολιτισμὸ (Kultur). ὅμως ἡ χρῆση αὐτῆς τῆς ἰδέας, ποὺ
περιορίζεται μόνον στὰ ἠθοφανῆ θέσμια τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς
ἐξωτερικῆς εὐπρέπειας, ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὸν ἐξωτερικὸ πολιτισμὸ
(Zivilisierung). Ἐνόσω τὰ κράτη ξοδεύουν ὅλες τὶς δυνάμεις
τοὺς γιὰ τὶς μάταιες καὶ βίαιες ἐπεκτατικὲς προθέσεις τοὺς καὶ
ἔτσι ἀδιάκοπα ἐμποδίζουν τὴν ἀργὴ προσπάθεια γιὰ ἐσωτερικὴ
μόρφωση τοῦ λογισμοῦ τῶν πολιτῶν τοὺς, τοὺς στεροῦν ἀκόμη καὶ
κάθε βοήθεια γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, δὲν εἶναι νὰ περιμένουμε τίποτα
τοῦ εἶδους τούτου [δηλ. τὸν ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ]: γιὰ τὸ τοῦτο
ἀπαιτεῖ μιὰ μακρὰ ἐσωτερικὴν ἐργασία ἐκείνου τοῦ συλλογικοῦ
ὄντος γιὰ τὴ μόρφωση τῶν πολιτῶν του. Κάθε καλὸ ποὺ δὲν
μπολιάζεται ἀπάνω σὲ ἓνα ἠθικὰ ἀγαθὸ φρόνημα, δὲν εἶναι τίποτε
ἄλλο παρὰ καθαρὴ ἐπίφαση καὶ ἀθλιότητα ποὺ λαμποκοπάει. Σ'
αὐτὴ τὴν κατάστασι θὰ μείνει ἀσφαλῶς τὸ ἀνθρώπινο γένος ἕως
ὅτου κατορθώσει νὰ βγεῖ, μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶπα, ἀπὸ τῆ χαοτικῆς
κατάστασι τῶν διακρατικῶν του σχέσεων.

Ὁ γ δ ο η Π ρ ό τ α σ η : Μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε τὴν ἱστο-
ρίαν τοῦ ἀνθρώπινου γένους στὶς μεγάλες της γραμμὲς σὰν τὴν
ἐφαρμογὴ ἑνὸς κρυφοῦ προγράμματος τῆς Φύσεως [μὲ τὴν πρό-
θεσι] νὰ δημιουργήσει ἓνα ἐσωτερικὰ καὶ γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ
ἐξωτερικὰ ἐπίσης τέλειον πολίτευμα, ὥς τὸ μοναδικὸ καθεστῶς
ὅπου μπορεῖ νὰ ἀναπτύξει ἐντελῶς τὶς καταβολές της μέσα
στὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ πρότασι αὐτὴ συνάγεται λογικὰ ἀπὸ
τὶς προηγούμενες. Βλέπομε λοιπὸν ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία μπορεῖ
νὰ ἔχει ἓνα χίλιον ὅ. ἀλλὰ τέτοιον ποὺ ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία
μπορεῖ μὲ τὴν ἰδέαν της, ἔστω καὶ ἑμμεσα, νὰ τὸν κάνει πραγμα-
τικότητα, χιλιασμὸ λοιπὸν ποὺ κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ οὐτοπία. Πρέπει
μόνον νὰ ἐξακριβώσουμε, ἂν ἡ ἐμπειρία μᾶς ἀποκαλύπτει τίποτα
ἀπὸ μιὰ τέτοια πορεία τῶν προθέσεων τῆς Φύσεως. Λέγω: [ἂν
μᾶς ἀποκαλύπτει] ἓνα ἔχνο. γιὰ τὴν αὐτὴ ἡ περιφορὰ φαίνεται
ὅτι ἀπαιτεῖ τόσο μακρὸ χρόνον, ὥστε ἀπὸ τὸ μικρὸ τμήμα ποὺ
ἔχει ὡς πρὸς τοῦτο τὸ θέμα διατρέξει ἡ ἀνθρωπότητα, μπορεῖ
κανεὶς νὰ προσδιορίσει τὸ σχῆμα τῆς τροχιάς της καὶ τὴ σχέση
τῶν μερῶν πρὸς τὸ σύνολο μὲ τὴν ἴδια ἀβεβαιότητα ποὺ — βασι-

ζόμενοι σὲ ὅλες τὶς ἕως τώρα ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις μας —
προσδιορίζομε τὴν πορεία τοῦ ἡλίου μας καὶ ὀλόκληρης τῆς φά-
λαγγας τῶν δορυφόρων του μέσα στὸ μεγάλο στερέωμα· μὲ ὅλο
ποὺ βέβαια ὁ γενικὸς λόγος τῆς συστηματικῆς συγκρότησι τοῦ
κοσμικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὸ λίγο ποὺ ἔχομε παρατηρήσει
μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἔχομε ἀρκετὴν ἐμπιστοσύνη στὸν διαλογισμὸ
ποὺ μᾶς κάνει νὰ δεχτοῦμε ὡς πραγματικὴ μιὰ τέτοια περίοδο.
Πάντως τὸ ἔχει μέσα της ἡ ἀνθρώπινη φύσι: νὰ μὴν εἶναι ἀ-
διάφορη ἀκόμα καὶ ἀπέναντι στὴν πιὸ ἀπομακρυσμένη ἐποχὴ ποὺ
πρόκειται νὰ γνωρίσει τὸ γένος μας, ὅταν μπορεῖ νὰ τὴν
περιμένει μὲ βεβαιότητα. Τοῦτο στὴν περίπτωσή μας μπορεῖ
ἀκόμα λιγότερον νὰ γίνῃ, ἀφοῦ, καθὼς φαίνεται, μποροῦμε μὲ τὴ
δικὴ μας ἔλλογι ὀργάνωσι [τῶν πραγμάτων] νὰ φέρομε γρηγο-
ρώτερα αὐτὸ τὸ τόσο εὐχάριστο γιὰ τοὺς ἀπογόνους μας χρονικὸ
σημεῖο. Γιὰ τοῦτο τὸ λόγο καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀδύνατα ἔχνη τῆς
προσέγγισής του ἔχουν γιὰ μᾶς μεγάλη σπουδαιότητα. Σήμε-
ρα βρίσκονται ἤδη τὰ κράτη σὲ τόσο λεπτὴ σχέση μεταξὺ τους, ὥστε
κανένα δὲν μπορεῖ νὰ παραμερίσει τὸν ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ, χωρὶς
νὰ χάσει ἀπέναντι τῶν ἄλλων δύναμη καὶ ἐπιρροή· ἔτσι λοιπὸν
ἀκόμη καὶ μὲ τὶς φιλόδοξες προθέσεις τοὺς ἐξασφαλίζεται ἀρκετὰ,
ἂν ὄχι ἡ πρόοδος, τουλάχιστον ἡ διατήρησις τοῦτο τοῦ σκοποῦ
τῆς Φύσεως. Ἐπειτα: ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν δὲν μπορεῖ τώρα
πιὰ νὰ θιγῇ πολὺ, χωρὶς νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἡ ἐπιζήμια ἐπίδρασι τοῦ
περιορισμοῦ σὲ ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα, ἰδίως στὸ ἐμπόριον, μὲ ἀπο-
τέλεσμα νὰ ἐλαττωθῶν οἱ δυνάμεις τοῦ κράτους στὶς ἐξωτερικὲς
του σχέσεις. Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία ὅμως ὀλοένα προχωρεῖ. Ὅταν
ἐμποδίζομε τὸν πολίτη ν' ἀναζητεῖ τὴν εὐημερίαν του μὲ ὅποιον
τρόπον τοῦ ἀρέσει, ἀρκεῖ μόνον ὁ τρόπος αὐτὸς νὰ συμβιβάζεται μὲ
τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων, ἐμποδίζομε τὴ ζωηρότητα ὅλων τῶν
οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἔτσι [λιγοστεύομε] πάλιν τὶς ду-
νάμεις τοῦ συνόλου. Γιὰ τοῦτο ὅλο καὶ περισσότερον καταργοῦνται
οἱ προσωπικοὶ περιορισμοὶ στὶς πράξεις καὶ στὶς παραλείψεις τῶν
πολιτῶν καὶ γίνεται παραδεκτὴ ἡ γενικὴ ἐλευθερία τῆς θρησκείας·
ἔτσι ἀναβλύζει βαθμιαῖα μᾶζι μὲ χίμαιρες καὶ καπρίτσια δι-
αφωτισμός, σὰν ἓνα μεγάλο ἀγαθόν, ποὺ θὰ ἀπαλλάξει τὸ
ἀνθρώπινον γένος ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐγωιστικὴ ἐξαπλωτικὴ πρό-

θεση των ήγεμόνων του, εάν και μόνο αυτοί καταλάβουν το δικό τους το συμφέρον. Αυτός όμως ο διαφωτισμός και μαζί του μια κάποια κλίση της καρδιάς, που ο διαφωτισμένος άνθρωπος δεν μπορεί ν' αποφύγει να την αιστανθεί προς το αγαθό, που το έννοει έντελώς, πρέπει σιγά - σιγά ν' ανεβεί έως τους θρόνους και να επηρεάσει και αυτές ακόμη τις αρχές της πολιτικής τους. Π.χ. με όλο που οι κοσμοκυβερνήτες μας δεν έχουν σήμερα περίσσια χρήματα για τα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα και γενικά για κάθε τι που αφορά το καλύτερο σε τοῦτο τὸν κόσμο, επειδή όλα έχουν προϋπολογιστεί για τὸν ἐρχόμενο πόλεμο, εντούτοις θα ἴδουν ὅτι δικό τους συμφέρον είναι να μὴν ἐμποδίζουν τουλάχιστο τις προσπάθειες που κάνει σ' αὐτὸ τὸν τομέα ὁ ἴδιος ὁ λαός, ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀδύνατες και ἀργές. Στὸ τέλος ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος γίνε-
νεται σιγά - σιγά ὅχι μόνο ἓνα τόσο περίτεχνο, τόσο και ἀπὸ τις δυὸ πλευρές ἀβέβαιο στὴν ἐκβασή του, ἀλλὰ και τόσο ἐπικίνδυνο ἐγχείρημα για τὰ δεινὰ που ἀφήνει πίσω του και που τὸ κράτος τὰ αισθάνεται ὡς ἓνα διαρκῶς αὐξανόμενο φορτίο χρεῶν (νέα τούτη ἐφεύρεση) με ἀδύνατη τὴν ἀπόσβεσή τους μέσα σὲ προβλεπτά ὅρια χρόνου, παράλληλα και ἡ ἐπίδραση που ἔχει κάθε κλονισμός κράτους ἀπάνω στὰ ἄλλα μέσα στὸ τμήμα τοῦτο τῆς γῆς τὸ τόσο ἐσωτερικὰ δεμένο με τις ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις του, γίνεται τόσο αἰσθητὴ, ὥστε [τὰ ἀντίμαχα κράτη] πιεζόμενα ἀπὸ τὸν δικό τους κίνδυνο, δέχονται χωρὶς νὰ προβλέπεται τοῦτο ἀπὸ κανένα νόμο, νὰ κριθοῦν ἀπὸ διαιτητές και ἔτσι όλα προσετοιμάζονται νὰ ἀποτελέσουν στὸ μακρινὸ μέλλον ἓνα μεγάλο κρατικὸ σῶμα που παράδειγμά του δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἔως τώρα ἡ ἱστορία. Ἄν και τοῦτο τὸ κρατικὸ σῶμα για σήμερα ὑπάρχει μόνο σὲ ἓνα πολὺ χοντροκομμένο ἀκόμα σχέδιο, ὡστόσο ἀρχίζει ἤδη νὰ ζυπνάει σὰν ἓνα αἶσθημα μέσα σὲ ὅλα τὰ μέλη: τὸ καθένα τους ἐνδιαφέρεται για τὴ διατήρηση τοῦ συνόλου· και αὐτὸ δίνει τὴν ἐλπίδα ὅτι ὕστερα ἀπὸ κάμποσες ἐπαναστάσεις [κοινωνικοῦ] ἀνασχηματισμοῦ θὰ πραγματοποιηθεῖ ἐπιτέλους κάποτε αὐτὸ που ἡ Φύση τὸ ἔχει πρώτη και κύρια πρόθεσή της, δηλαδή ἓνα καθολικὸ κοσμοπολιτικὸ καθεστῶς, ὡς ἐστὶ ὅπου θὰ ἐξελιχτοῦν ὅλες οἱ ἀρχικὲς καταβολές τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Ἔνατη Πρόταση: Μία φιλοσοφικὴ προσπάθεια ἐπεξεργασίας τῆς γεινκῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου σύμφωνα με ἓνα πρόγραμμα τῆς Φύσης που στόχο του ἔχει τὴν τέλεια πολιτικὴ συνένωση μέσα στὸ ἀνθρώπινο γένος, πρέπει νὰ θεωρεῖται δυνατὴ, ἀκόμα και εὐεργετικὴ για τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς πρόθεσης τῆς Φύσης. Βέβαια εἶναι παράξενο και κατὰ τὸ φαινόμενο ἄτοπο τὸ σχέδιο νὰ θέλει κανεὶς νὰ συντάξει μιὰν ἱστορίαν σύμφωνα με μιὰν ἰδέαν για τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ πάει ἡ πορεία τοῦ κόσμου, ἂν πρόκειται νὰ συμφωνεῖ με ὀρισμένους ἔλλογους σκοπούς· φαίνεται ὅτι με τέτοια πρόθεση μόνο ἓνα μυθιστόρημα μπορεῖ νὰ κατασκευαστεῖ. Ἄν μᾶς ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἰδία ἡ Φύση μέσα στὸ παιχνίδι τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας δὲν παίζει χωρὶς πρόγραμμα και τελικὴ πρόθεση, τότε θὰ μπορούσε αὐτὴ ἡ ἰδέα νὰ εἶναι σίγουρα χρήσιμη· και με ὅλο που εἴμαστε τόσο κοντόφθαλμοι και δὲν βλέπομε τὸν ἀπόκρυφο μηχανισμό τῆς δημιουργίας της, θὰ μπορούσε πάντως αὐτὴ ἡ ἰδέα νὰ μᾶς χρησιμεύει ὡς νῆμα ὀδηγητικόν, ὥστε ἓναν χωρὶς σχέδιο σωρὸ ἀνθρώπινων πράξεων νὰ τὸν ἐκθέσομε τουλάχιστο σὰν ἓνα σύστημα. Γιατὶ ἂν ἀρχίσομε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία — ἀφοῦ ἀπ' αὐτὴν ἔχει διατηρηθεῖ ἡ τουλάχιστο πρέπει νὰ πιστοποιηθεῖ κάθε ἄλλη ἀρχαιότερη ἢ σύγχρονη ¹. ἂν παρακολουθήσομε τὴν ἐπίδρασή της ἀπάνω στὴ διαμόρφωση τοῦ κρατικοῦ σώματος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ που κατὰ πει-

1. (Ἵποσ. τοῦ Συγγρ.) Μόνο ἓνα λόγιον Κοινό, που ἔχει διατηρηθεῖ ἀπὸ τις ἀρχές του ἔως τοὺς χρόνους μας χωρὶς διακοπή, μπορεῖ νὰ πιστοποιήσει τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν. Πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅλα εἶναι terra incognita· και ἡ ἱστορία τῶν λαῶν που ἔζησαν ἔξω ἀπ' αὐτό, μπορεῖ νὰ ἀρχίσει μόνο ἀπὸ τότε που μπῆκαν μέσα στὸν κύκλον του. Αὐτὸ ἔγινε με τὸ λαὸ τῶν Ἰουδαίων· στοὺς χρόνους τῶν Πτολεμαίων με τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς Βίβλου· χωρὶς αὐτὴν θὰ δίναμε λίγη πίστη στὶς μονωμένες εἰδήσεις τους. Ἀπὸ τότε (ἐὰν αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἔχει με κατάλληλον τρόπο ἐξακριβωθεῖ) μπορεῖ κανεὶς με ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν νὰ παρακολουθήσει τις ἀφηγήσεις τους. Τὸ ἴδιο και με ὅλους τοὺς ἄλλους λαούς. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ Θεοκυδίδου (λέγει ὁ Hume*) εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ κάθε ἀληθινῆς ἱστορίας.

* (Ἵποσ. τοῦ Μεταφρ.): David Hume «Essays moral, political and literary» London 1898, τόμ. III, σελ. 414.

τὸ ἐλληνικὸ κράτος, καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν Ρωμαίων ἀπάνω στοὺς βαρβάρους πού μετ' ἑξῆς τοὺς κατὰστροφῶν τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, καὶ οὕτω καθεξῆς ἕως τὰ δικὰ μας χρόνια· ἂν ἀκόμη προστέσουμε σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα ἐπεισοδικὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία ἄλλων λαῶν, ὅπως ἡ γνώση τῆς ἔχει φτάσει ἕως ἐμᾶς διαμέσου ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν φωτισμένων ἐθνῶν — θὰ ἀνακαλύψουμε μιὰ κανονικὰ προχωροῦσα βελτίωση τῶν πολιτευμάτων στὸ δικό μας τμήμα τῆς γῆς (πού κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ δώσει κάποτε νόμους σὲ ὅλα τὰ ἄλλα). Ἄν μάλιστα ἐπειτα συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας μόνο στὸ πολίτευμα καὶ στοὺς νόμους τοῦ καὶ στὴ σχέση τοῦ κράτους [πρὸς ἄλλα], ἐνόσω καὶ τὰ δύο μετ' ὅ,τι καλὸ περιεῖχαν χρησίμεψαν ἐπὶ ἓνα χρονικὸ διάστημα λαοὺς (καὶ μαζί με αὐτοὺς τέχνες καὶ ἐπιστῆμες) νὰ ἀνεβάσουν καὶ νὰ δοξάσουν, μετ' ὅλα λάθη πάλι πού εἶχαν, νὰ τοὺς γκρεμίσουν, ἔτσι ὅμως ὥστε πάντα νὰ μένει πίσω ἓνας σπόρος διαφωτισμοῦ, πού, πῶς ἐξελιγμένος ὕστερ' ἀπὸ κάθε ἐπανάσταση, ἐτοίμασε μιὰν ἐπόμενη ἀκόμα πῶς ὑψηλὴ βαθμίδα βελτίωσης — τότε θὰ μᾶς ἀποκαλυφτεῖ, καθὼς πιστεύω, ἓνα νῆμα ὁδηγητικόν, πού ὅχι μόνο μπορεῖ νὰ μᾶς χρησιμεύει ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὸ τόσο ἀνακατωμένο παιχνίδι τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων, ἢ γιὰ ν' ἀποκτήσουμε τὴν τέχνη τῆς πολιτικῆς προφητείας καὶ νὰ προλέγομε τίς μέλλουσες μεταβολές τῶν κρατῶν (ὠφέλεια πού ἤδη ἔχομε ἀποκομίσει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, ἂν καὶ τὴ βλέπαμε σὰν ἀσυνάρτητη ἐνέργεια μιᾶς δίχως κανόνες ἐλευθερίας), ἀλλὰ καὶ θὰ μᾶς ἀνοίξει (πράγμα πού δὲν μπορούμε βásiμα νὰ ἐλπίζομε, χωρὶς νὰ προϋποθέσουμε ἓνα πρόγραμμα τῆς Φύσης) μιὰ παρήγορη προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον· ἐκεῖ μακριά, στὰ βάθη τοῦ χρόνου, τὸ ἀνθρώπινο γένος παρασταίνεται φτασμένο ἐπιτέλους μετ' ὅλο τοῦ στήν κατάστασι, ὅπου ὅλα τὰ σπέρματα πού ἔβαλε μέσα τοῦ ἡ Φύσις μποροῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ ὁ προορισμός τοῦ ἐδῶ ἐπὶ τῆς γῆς μπορεῖ νὰ ἐκπληρωθεῖ. Μιὰ τέτοια δικαίωση τῆς Φύσεως — ἡ καλύτερα τῆς Πρὸνοίας — δὲν εἶναι καθόλου ἀσήμαντο κίνητρο γιὰ νὰ διαλέξει κανεὶς στὴ θεώρησι τοῦ κόσμου μιὰν εἰδικὴ ἄποψιν. Γιατὶ τί ὠφελεῖ νὰ ἐγκωμιάζομε τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ σοφία τῆς δημιουργίας μέσα στὴ στερούμενη τὸ λογικὸ σφαίρα τῆς Φύσεως καὶ

νὰ συμβουλευόμε [αὐτὸ τὸν τρόπο ἀντικρίσματος] στὴν [ἐπιστημονική] θεώρησι, ὅταν τὸ τμήμα τοῦ μεγάλου θεάτρου τῆς ὑπέρτατης σοφίας, πού περιέχει ὅλων αὐτῶν [τῶν ὄντων] τὸ σκοπὸ — ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου γένους — πρόκειται νὰ ἀποτελεῖ μιὰν ἀκατάπαυτη ἐναντίον τῆς ἀντίρρησης καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀποστρέφομε μετ' ὁποῖα ἐκείνη ἀπ' αὐτὸ τὰ μάτια μας καί, καθὼς ἀπελπιζόμεστε ὅτι μπορούμε νὰ βροῦμε κάποτε μέσα τοῦ μιᾶς τελειωμένης ἔλλογι προθέσεως, μᾶς φέρνει στὸ σημεῖο νὰ τὴν ἐλπίζομε μόνο σ' ἓνα ἄλλο κόσμον ;

Θὰ ἦταν παρεξήγησι τῆς προθέσεώς μου νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι μετ' αὐτὴ τὴν ιδέα μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας πού κατὰ κάποιο τρόπο ἔχει ἓνα a priori ὁδηγητικὸ νῆμα, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ συνθλίψω τὴν ἐργασία τῆς κατὰ κύριο λόγο ἀπλῶς ἐμπειρικῆς συνθεμένης ἱστορίας· αὐτὸ πού λέγω εἶναι μόνο μιὰ σκέψιν τοῦ τί μιᾶς φιλοσοφικῆς κεφαλῆ (πού θὰ ἔπρεπε βέβαια ἱστορικὰ νὰ εἶναι παραπολὺ ἐνημερωμένη) θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ ἐπιχειρήσει ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψιν. Ἐπιπλέον πρέπει ἡ περίφημη δυσκολία μετ' ὅποια γράφομε σήμερον τὴν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας, νὰ ὁδηγήσει μετ' ὁποῖα τρόπο τὸν καθένα νὰ σκεφτεῖ : πῶς οἱ μακρινοὶ ἀπόγονοί μας θὰ προσπαθήσουν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μετ' ὅλο τῆς ἱστορίας πού πρόκειται νὰ τοὺς ἀφήσουμε ὕστερ' ἀπὸ μερικὸς αἰῶνες ; Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἀξιολογήσουν τὰ γεγονότα τῶν ἀρχαιότατων χρόνων, πού οἱ πηγές τοὺς θὰ ἔχουν ἀπὸ καιρὸ σβῆσει γι' αὐτοὺς, μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψιν ἐκείνου πού τοὺς ἐνδιαφέρει, δηλαδὴ τοῦ τί λαοὶ καὶ κυβερνήσεις δημιουργήσαν ἢ ζημίωσαν τὴν ἀνθρωπότητα στὴν κοσμοπολιτικὴ κλίμακα. Αὐτὰ ἐδῶ νὰ προσέξουν, καθὼς καὶ τὴ φιλοδοξία τῶν μεγάλων ἡγεμόνων καὶ τῶν θεραπόντων τοὺς, γιὰ νὰ τὴν ἐξάρουν μετ' ὅλο μέσον πού μπορεῖ νὰ διασώσει τὴν ἀνάμνησι καὶ τὴν φήμην τῆς ἕως τὰ ὕστατα χρόνια — ἰδοὺ κοντὰ στὰ ἄλλα καὶ ἓνα ἀκόμη μικρὸ κίνητρο γιὰ ὅσους θὰ καταπιαστοῦν νὰ γράψουν μιὰ τέτοια φιλοσοφικὴν ἱστορία.*

* Ἡ μετάφρασις αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, τεύχη Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου 1957.